

PROF.MICHEL (ROUX TOULOUSE)

E ARDHMJAE E KOSOVES

Në vitet 1912 - 1913, trevat ballkanike me popullsi shqiptare njohën fate të ndryshme. Ndërsa deri në atë kohë kishin qenë pjesë përbërëse e perandorisë shumëkombëshe e shumëkonfesionale osmane, pas kësaj u ndanë ndërmjet disa shteteve-kombe. Kur është fjala për Kosovën, në qoftë se vihem i logjikën mbizotëruese në atë kohë (dhe sërishmi në ditët tona) të ndërtimit të shteteve-kombe, duket të ketë pasur një gabim trajektoreje, përderisa kjo trevë e populluar në shumicë me shqiptarë iu bashkangjiti Serbisë. Ky fakt, i papranuar nga shumica dërrmuese e popullsisë kosovare, qëndron në zanafillë të vështirësisë kryesore politike lidhur me çështjen kombëtare shqiptare. Krijimi pak më pas i Mbretërisë Serbe-Kroate-Slllovene, e quajtur më vonë Jugosllavi, nuk ndryshoi në thelb të dhënat e problemit, për shkak se shteti i ri funksiononte si një shtrirje e Serbisë, që ua nënshtronte pakicën e vet shqiptare të njëjtave praktika diskriminuese. Përkundrazi, Jugosllavia socialiste kishte mundësi të mëdha integrimi, por projekti i saj për shoqërinë ishte i kundërshtim me disa aspirata nacionale serbe, meqenëse synonte të integronte pjesëtarë të një kombësie që gjendej në numër të madh në një territor që shpesh quhej si "djepi" ose "zemra" historike e Serbisë. E ndrydhur për një kohë të gjatë, kjo kontradiktë e shfaqti plotësisht fuqinë e saj destabilizuese, kur u ringjallën nacionalizmat në vitet 1980. Shkatërrimi i Jugosllavisë, duke filluar nga viti 1991, vendoset në kuadrin e një rishpërndarjeje të përgjithshme të pushteteve politike në Evropën Qendrore, Lindore e Ballkanike. Ai shpie në shtrimin, ndër të tjera, të problemit të së ardhmes së Kosovës.

Trajtimi i një çështjeje të tillë të rëndësishme të perspektivës nuk mund të mendohet pa një shqyrtim kritik të dokumentuar të objektit gjeopolitik në fjalë. Ky shqyrtim përbën në vetvete një ndërmarrje të jashtëzakonshme, që s'mund të kryhet me sukses veçse në kuadrin e një studimi shumëdisiplinor shumëkombësh. Në vend të tij, unë s'mund të parashtroj veçse disa konkluzione personale që kam nxjerrë në punimin tim të doktoratës.¹ Përvoja që fitova me atë rast, më sugjeron ta mbështes vlerësimin e përvojës historike të Kosovës në Serbi (Jugosllavi) dhe të gjendjes së saj aktuale mbi tri ide bazë : bilanc i përpjekjeve për integrim politik e kulturor të shqiptarëve në Jugosllavi, prapambetje , mbipopullim. Vetëm pasi të kemi bërë këtë punë, do të mund t'i kthehemi shqyrtimit të perspektivave të zhvillimit.

1. Integrimi. Mbretëria e Serbisë, që u krijua në shek. XIX si rezultat i luftërave për emancipim të kombit serb, u gjend përballë një kontradikte në marrëdhëniet e saj me kombin shqiptar. Ndërsa, nga njëra anë, kërkonte territore me popullsi kryesisht ose tërësisht shqiptare, të parat për arsye historike (Kosovën), të dytat për arsye strategjike (pjesa veriore e Shqipërisë së re si dalje detare), nga ana tjetër, ajo aspironte të krijonte një shtet njëkombësh, gjë që presupozonte zhdukjen e kombeve të huaja. Dëbimi, më 1878, menjëherë pas Kongresit të Berlinit, i shqiptarëve të Toplicës e konfirmon më së miri këtë tendencë. Edhe zbatimi ndërmjet dy luftërave i një re-forme agrare që u konceptua pikërisht për të dobësuar bazën ekonomike të bashkësisë

shqiptare dhe për të favorizuar një kolonizim serbo-malazez, vendoset në po atë kuadër, pavarësisht se duket tepër e modëruar në raport me zgjidhjet radikale të predikuara nga një farë Çubrilloviqi². Largimi definitiv pak a shumë i detyruar, i masave të shqiptarëve të përzier me një shumicë turqish, në vitet 1950 dhe në fillim të viteve 1960, tregon se regjimi komunist nuk ishte ndarë përfundimisht nga një logjikë e tillë, edhe pse ai i identifikonte emigrantët me terma politikë ("elementë armiq të socializmit") dhe jo me terma nacionalë.

Megjithatë, logjika sunduese e erës Tito që ajo e integritit të shqiptarëve në shoqërinë jugosllave³ në kuadrin e një politike të përgjithshme integrimi të mbështetur mbi një organizim federal. Këtij integrimi i kontribuonin hyrja e një pjese të madhe të elitës shqiptare në Lidhjen Komuniste, ndërmarrja e arsimimit të masave dhe e zhvillimit të gjuhës e të kulturës shqiptare, përpjekja për zhvillimin e përsheptuar ekonomik të krahinave jugore e në veçanti të Kosovës, e konkretizuar nëpërmjet aktivizimit të një mekanizmi të veçantë për dhënien e kredive dhe kalimit të një pushteti vendimor gjithnjë e më të madh në duar të republikave dhe të provincave autonome. Ky integrim, i ndikuar gjithashtu nga zhvillimi i Shqipërisë dhe i marrëdhënieve shqiptare-jugosllave⁴, përparoi mjaft, por mbeti i papërfunduar për të paktën katër lloj arsyes që kanë të bëjnë me funksionimin e përgjithshëm të shoqërisë jugosllave:

a) Format e organizimit politik, federalizmi dhe socializmi vetadministrues, që qenë sigurisht origjinale dhe interesante, erdhën nga lart dhe u zbatuan në kuadrin e një strukture pushtetore që vazhdonte të ishte tepër autoritare. Ato nuk lejuan veçse një ushtrim të kufizuar dhe të kushtëzuar të demokracisë.

b) Dallimi komb/kombësi (narod/narodnost), i sanksionuar nga kushtetuta, në kundërshtim me parimin e deklaruar të barazisë ndërmjet gjithë grupeve nacionale, i hapte rrugë pabarazisë në ushtrimin e pushtetit politik e sidomos të pushtetit mbi territorin dhe pasuritë. Ky dallim mbeti i dorës së dytë për sa kohë që ushtrimi i pushtetit frymëzohej kryekëput nga koncepti marksist i shoqërisë (roli qendror i klasës punëtore), por u kthye në burim tensionesh, ku gjërat filluan të shihen gjithnjë e më tepër në prizmin e interesave kombëtare.

c) Marrëdhëniet ndërmjet shqiptarëve dhe popullsisë fqinje mbetën të ndikuara nga paragjykime dhe mlllefe reciproke që në thelb qenë trashëguri nga kultura popullore dhe nga praktika të caktuara politike.

d) Ruajtja e diferencave krahinore të stërmëdha dhe flagrante në lëmin e zhvillimit, të zënies me punë, të nivelit të jetesës, ishte në kundërshtim të hapur me objektivat e shpallura nga regjimi. E gjithë kjo ishte një çështje e zhvillimit të ulët krahinor.

2. Zhvillimi i ulët nuk lë vend për të dyshuar. Më 1981, raporti i Bankës Botërore tregonte një prodhim të përgjithshëm shoqëror për banor prej 2 480 dollarë për Jugosllavinë. Duke ditur që produkti shoqëror për banor me çmimet e zakonshme në zonën me popullsi shqiptare të këtij vendi⁵ arrinte në atë kohë në 34 për qind të kësaj vlere⁶, mund t'i caktojmë një prodhim shoqëror për banor (megjithëse produkti social nuk ka tamam të njëjtin përkufizim si prodhimi shoqëror prej 830 dollarësh. I njëjti raport jepej për Shqipërinë, që figuronte atje për herë të fundit, një vlerësim prej 840 dollarësh, gjë që e vendoste sipër Marokut dhe poshtë Kolumbisë⁷. Nuk i duhet kështu shumë rëndësi kësaj barazie në nivel të ulët, pasi Shqipëria e Jugosllavia kishin

monedha të pakonvertueshme, sisteme çmimesh e metoda kontabël të ndryshme. Por mund të mbështesim mendimin që, te shqiptarët e të dy anëve, realizimet ekonomike ishin baraz me ato të shteteve që Banka Botërore i quan vende me të ardhura të ndërmjetme, niveli i ulët. Një vlerësim i kohëve më të reja tregon, për anën jugosllave, një rënie relative: prodhimi shoqëror për banor, me çmimet e zakonshme të krahinave shqiptare, ka rënë më 1988 në 26 për qind të mesatares së vendit, dhe kjo e çon në nivelin e Marokut ose të Egjiptit, këtë radhë larg, pas Kolumbisë⁸.

Në kuadrin e ekonomisë së ish-Jugosllavisë Kosova paraqiste një specializim relativ në produktet e dorës së parë, sidomos të mineraleve. Teza sipas së cilës kishte një shkëmbim të brendshëm të pabarabartë që vepronte në dëm të saj është e argumentuar; në këtë këndvështrim, sistemi i transferimeve financiare veri-jug i caktuar për të nxitur zhvillimin e jugut jugosllav, i zbatuar në kohën e Titos, në të vërtetë nuk ishte tjetër veçse një kompensim⁹. Në çdo rast, zhvillimi u ndërpre më 1980, kur ish-Jugosllavia kaloi nga një rritje e shpejtë ekonomike, e bazuar në borxhin e jashtëm, në një dhjetëvjeçar stanjacioni¹⁰. Në Kosovë shtypja e kërkesës shqiptare për një republikë të shtatë, ngritja e tensionit ndëretnik dhe, më në fund, vënia në veprim e një aparati shtypës ushtarako-polikor dhe marrja e masave të jashtëzakonshme sollën vështirësi të tjera në funksionimin e ekonomisë. Dhe ndërsa krahina "po i rikthehet Serbisë", në përputhje me projektin politik të Sllobodan Millosheviçit, ajo ndodhet në një gjendje çorganizimi ekonomik dhe shpërbërjeje të theksuar të strukturave shoqërore. Vjetari i fundit statistikor i ish-Jugosllavisë, i botuar më 1991, jep të dhëna të shumta për këtë: më 1990 zënia në punë shënon një ulje rekord me 12 për qind në krahasim me një vit më parë (mesatarja jugosllave 3 për qind) dhe numërohen 69 veta që kërkojnë punë për 100 të punësuar (Jugosllavia 20, Sllovenia 5), investimet në sektorin shoqëror bien në 18 për qind nga rekordi historik i fillimit të viteve 80 (Jugosllavia 47 për qind) dhe numri i banesave të përfunduara në 32 për qind (Jugosllavia 72 për qind), ndërkohë që secili nga këta dy tregues është baraz me nivelin e vitit 1960, kur krahina ishte dy herë më pak e populluar. Prodhimi shoqëror për banor u vendos atëherë në 27 për qind të mesatares jugosllave. E njëjta gjë që edhe një vit më pas, por me një ulje prej 14 për qind¹¹.

Niveli shumë i ulët i realizimeve ekonomike, i shprehur për banor (Produkt shoqëror, formimi bruto i kapitalit të qëndrueshëm, produktiviteti i punës, niveli i zënies në punë të popullsisë në moshë për punë), në krahasim me mesataren jugosllave, ka qenë gjithmonë një pengesë më vete, që u theksua në regjimin e Titos në sfondin e një rritjeje të shpejtë ekonomike, me gjithë politikën e veçantë të zbutjes së pabarazive ndërkrahinore të zbatuar në atë kohë. Ky dështim është gjithashtu edhe një nga bazat e konfliktit politik serbo-shqiptar; përgjegjësit politikë dhe ekonomikë shqiptarë në Kosovë ngulmonin që mjetet e vëna në dispozicion të krahinës ishin të pamjaftueshme, po të mbahej parasysh shkëmbimi i brendshëm i pabarabartë dhe rritja e shpejtë demografike, ndërsa homologët e tyre serbë të Beogradit i akuzonin ata për paafësi, madje për korrupsion, dhe theksonin që fondet e harxhuara kot në Kosovë do të ishin përdorur më mirë në disa pjesë të tjera të pazhvilluara të Republikës së Serbisë. Me një industri që nuk krijoi dot vende pune, e modernizuar jo aq sa duhet pas ndërprerjes së investimeve të viteve 1980 dhe me një bujqësi të copëzuar pak prodhuese, Kosova arrin nivele të skajshme papunësie¹², shpjegimi i të cilave na shpie edhe në kontekstin e veçantë demografik.

3. *Mbipopullimi*. Populli shqiptar ka qenë i vonuar në krahasim me fqinjët e vet dhe në përgjithësi në kontekstin evropian, në procesin e tranzicionit demografik, dhe vetëm pas Luftës së Dytë Botërore numri i tij u rrit në mënyrën më spektakolare, ndërkohë që zhvillimet demografike mbeteshin çuditërisht homogjen nga të dyja anët e kufirit shqiptaro-jugosllav, me gjithë ndryshimet e rëndësishme të sistemit ekonomik-shoqëror dhe të mjedisit të përgjithshëm. Nga 1,1 milion në vitin 1945, popullsia e Shqipërisë kalon në 3,4 milionë (sipas një vlerësimi të përafërt) në vitin 1992, ndërsa zona me popullsi shqiptare në Jugosllavi, ku shqiptarët sot përbëjnë rreth 80 për qind kalon nga një milion (më 1948) në 2,5 milionë (më 1991). Dendësia e popullsisë arrin llo banorë/km² në Shqipëri dhe 180 në Kosovë, që është dendësia më e madhe krahinore e ish-Jugosllavisë, përveç zonës së qytetit të Beogradit me rrethinat në pjesën e saj më fshatare dhe më pak të zhvilluar.

Megjithatë nocioni i mbipopullit nuk duhet vlerësuar këtu në raport me sipërfaqen, por me vendet e punës dhe me të ardhurat e disponueshme. Nga kjo pikëpamje Jugosllavia paraqiste në Evropën e pas Luftës së Dytë Botërore një gjendje të rrallë: krahinat më pak të zhvilluara kishin jo vetëm treguesit më të lartë të rritjes natyrore, por edhe popullsinë që rritej më shpejt. Kjo shpjegohet me lëvizjet e pakta të migrimit, në radhë të parë të migrimëve të brendshme ekonomike. Përsa i përket kësaj, karakteristikat e migrimit në Kosovë janë paradoksale. Kur është fjala për shqiptarët, pa dyshim disa dhjetëra mijëra prej tyre kishin shkuar për të punuar jashtë shtetit qysh nga fundi i viteve 60. Por, përsa u përket migrimëve ndërkrahinore në Jugosllavi, pjesëmarrja e tyre është nga më të paktat. Kështu, të dhënat e regjistrimit të vitit 1981 për "migrimet e brendshme etnike"¹³ tregojnë që bilanci neto i migrimit të shqiptarëve ishte negativ vetëm me 5 655 veta (madje është pozitiv me 341 veta për vitet 1971 - 1981), ndërsa i njëjti bilanc është negativ me 79 000 veta për serbët (39 000 ndërmjet 1971 dhe 1981) dhe me 11 600 për malazezët.

Kjo pothuaj palëvizshmëri e shqiptarëve në përgjithësi është shpjeguar me argumente të ndryshme, por që plotësojnë njëri-tjetrin, siç janë lidhja e ngushtë pas vendlindjes, meraku për të shkolluar fëmijët në gjuhën shqipe, kualifikimi profesional shpeshherë i ulët që e vështirësonte kërkimin e punës në krahinat e tjera të vendit dhe më në fund pritja e keqe që u bënin shqiptarëve grupet e tjera nacionale, deri dhe racizmi që tregonin ndaj tyre. Tani, ekspertët, si të huaj edhe jugosllavë, e çmonin në përgjithësi të pamundur të organizonin në vend një zhvillim të aftë për të plotësuar kërkesat për punë dhe quanin të nevojshme një rritje të lëvizjes spontane të shqiptarëve. Një rritje e tillë, në mungesë të ndryshimeve të thella të modelit të zhvillimit jugosllav, do të çonte të paktën në një ngadalësim të dendësisë demografik dhe të mëvetësim-it, në vetvete të rrezikshëm, të tipareve ekonomike - shoqërore krahinore. Pikërisht këtu problemet e zhvillimit ndërthuren në mënyrë shqetësuese me çështjen nacionale. Meqenëse serbët dhe malazezët ishin shumë më pak pjellorë (të paktën që nga fundi i viteve 50) dhe njëkohësisht shumë më të prirur për të emigruar sesa shqiptarët, qeveria e Serbisë (e, prapa saj, Lidhja e Komunistëve dhe intelektualët), e shqetësuar për të penguar shqiptarizimin e Kosovës, kërkonin të ndalonin emigracionin serbo-malazëz, madje ta kthenin mbrapsht rrymën. Ky shqetësim, në fillim i nëndheshëm, u bë i hapur qysh nga viti 1981 me ankesat e vazhdueshme për "presione të shqiptarëve", që mendohej sikur ishin i vetmi shkak i asaj dukurie. Dhe kjo u shndërrua në vijë politike të dorës së parë qysh me ardhjen në fuqi të Slobodan Millosheviçit, me një

risi interesante: planin për të dëbuar shqiptarët, i përtëritur që nga koha ndërmjet dy luftërave dhe i ushqyer veçanërisht nga formacionet politike ultranacionaliste. Masat e jashtëzakonshme të vitit 1990 janë ndoshta fillimi i një kthese po aq të rëndësishme se ajo e viteve 1689 - 1690 për historinë demografike të krahinës.

4. Elemente të perspektivës

Të bën përshtypje kur konstaton se si në vitin 1910 dhe në vitin 1990 shqiptarët nuk dëshironin të dilnin jashtë shtetit shumëkombësh (në rastin e parë Perandoria Osmane, në tjetrin Jugosllavia) në të cilin ata ishin përfshirë, por të fitonin një rregullim të statusit të tyre politik dhe të krahinave aty ku ata jetonin. Vetëm shpërbërja e këtij shteti i shtyu përpara, deri në kërkimin e pavarësisë. Shpallja e Republikës së Kosovës përbën një akt politik të njëllojtë me atë të Republikës serbe të Krajnës dhe të Republikës serbe të Bosnjë- Hercegovinës. Duke krijuar një shtet brenda shtetit, ajo shpreh mospranimin e shqiptarëve për të qëndruar në një Serbi të pavarur ose në një Jugosllavi të cunguar, që do të ishte maska e saj, po ashtu si serbët e Kroacisë e të Bosnjës nuk pranuan që të tërhiqeshin në shkëputjen e republikave ku jetonin.

Por gjithsesi, përpjekjet që bën secili prej këtyre popujve i ndan një ndryshim i madh politik. Ndërkohë që serbët, duke përfutur nga epërsia ushtarake që u jepte mbajtja e ushtrisë federative dhe e asaj të Serbisë, arritën të fitojnë në Kroaci e në Bosnjë një pavarësi efektive në territore që janë në proporcion të zhdrejtë me peshën e tyre numerike, shqiptarët e Kosovës mund t'i kundërvënë aparatit ushtarako-polikor të Serbisë vetëm një rezistencë pa dhunë. Pa dyshim kjo e fundit nuk është pa efikasitet: aparati shtypës i kushton shtrenjtë një shteti të dobësuar nga embargoja: taksat lokale nuk mblidhen fare; rekrutët ikin nga ushtria; refuzimi i programeve të imponuara dhe zhvillimi i shkollave paralele ia heqin rininë ndikimit ideologjik të regjimit; bashkësia shqiptare ka fituar një kohezion dhe pjekuri politike më të madhe. Ajo ka ngjallur në mjediset politike, intelektuale, humanitare dhe të mediave të gjithë botës një interes dhe një simpati që nuk ekzistonin në vitet tetëdhjetë. Në mas-mediat franceze, për shembull, versioni serb për çështjen kosovare nuk shkon më.

Megjithatë vija politike jo e dhunshme e zbatuar nga drejtuesit e Lidhjes Demokratike të Kosovës (LDK) nuk i ka shpëtuar disa kritikave. Më kryesorja ndër to është që ajo nuk e shpëton dot bashkësinë shqiptare, pasi kjo, megjithëse mund t'i shpëtojë masakrës që do të pasonte çdo përpjekje për kryengritje, po pëson një mbytje të ngadalshme. Në fakt "pastrimi etnik" tashmë ka filluar. Aparteidi që ka filluar më 1990, me pushimet masive të nëpunësve shqiptarë të sektorit publik, e varfëroi popullsinë shqiptare, duke krijuar një nxitje të fuqishme për emigracion. Konfiskimi i pronave private, dhuna e ushtruar gjatë kërkimit të armëve dhe gjuetisë ndaj të panënshtuarve dhe forma të tjera frikësimi shkojnë në të njëjtin drejtim. Emigracioni drejt Evropës Perëndimore u bë kështu mjaft i madh, ndonjëherë është hedhur shifra e paverifikueshme prej 200 000 vetash. Në të njëjtën kohë, autoritetet e Serbisë kanë filluar të ngulin në Kosovë refugjatë nga Kroacia dhe nga Bosnjë-Hercegovina.

Në këtë të fundit serbët po e çojnë deri në fund fitoren e tyre ushtarake dhe pastrimin etnik që e shoqëron atë; dhe është gjithmonë e më e qartë që ata do ta ruajnë pjesën më të madhe të territoreve të fituara, edhe sikur negociatat përfundimtare t'i shtynjë të bëjnë lëshime. Pas kësaj, tërheqja progresive e vullnetarëve të ard-

hur nga Serbia mund të sillte vërshimin në Kosovë të grupeve paraushtarake të etura për të vazhduar atje veprën e "pastrimit". Askush nuk dyshon se ata do të sillleshin me shqiptarët akoma më mizorisht se me myslimanët e Bosnjës. Mirëpo, shqiptarët e Kosovës, praktikisht të çarmatosur, nuk janë në gjendje t'u rezistojnë forcave serbe dhe në atë territor të ngushtë, të hapur dhe tashmë të përshkuar kryq e tërthor nga një aparat shtypës i fuqishëm, vetëm në disa javë mund të kryhej një shpërngulje masive, që do të krijonte kaos në Shqipëri, në Maqedoni e më tej. Ajo që është bërë zakon të quhet bashkësi ndërkombëtare ka treguar shumë herë se është jashtë çdo diskutimi, për shkak të rrezikut të ndërkombëtarizimit të konfliktit, ta lësh luftën të shtrihet dhe në Kosovë e Maqedoni. Kjo do të thotë në praktikë që para së gjithash të pengohet në Kosovë vënia në zbatim e një spastrimi etnik masiv, ndaj të cilit shqiptarët do të ngrinin krye. Me qëllim parandalues, KSBE ka vendosur atje një mision të përherëshëm, dhe përfshirja e OKB, e mediave dhe e organizatave humanitare bën përpara.

Megjithatë, të gjitha këto nuk pengojnë që presioni kundrejt shqiptarëve të theksohet në mënyrë të rrezikshme. Kjo gjë shtrun, ashtu si dhe në fusha të tjera, problemin e besueshmërisë dhe të efektit real të paralajmërimeve drejtuar Serbisë. Deri tani bashkësia ndërkombëtare, edhe pse e denoncon këtë të fundit dhe duket sikur e dënon, i ka bërë shërbime të mëdha : vendosja e "helmeve blu" në frontet e Kroacisë, duke "i ngrirë" këto, u ka bërë të mundur serbëve që të heqin ushtarët që andej; embargoja e përgjithshme mbi armët me destinacion në ish-Jugosllavi favorizon palën luftarake të armatosur më mirë në fillim; aksioni humanitar, sado i përligjur qoftë nga njëra anë, ndihmon në pastrimin etnik; sanksionet dhe kërcënimet e lidhin fort opinionin publik serb pas shefave nacionalistë, të cilëve, nga ana e tyre, u është mbushur mendja që mund t'i lejojnë vetes gjithçka, dhe që hiqen sikur bëjnë negociata duke vazhduar luftën. Nëse bota është e paafte të ndalojë një spastrim etnik masiv në territorin e një shteti të njohur botërisht e që kërkon ndihmë, shumë pak të ngjarë ka që të ketë vullnetin politik të pengojë një veprim të ngjashëm në një krahinë, përkatësia e së cilës ndaj Serbisë përgjithësisht nuk kundërshtohet.

Por, nga ana tjetër, mund të ishte fjala jo aq për pafuqi, sesa për një lloj cinizmi, nëse fuqitë e mëdha (edhe të mesme) mendojnë në të vërtetë se mënyra më pak e pasigurtë për të konsoliduar Ballkanin është të ndash kroatët e serbët në dy shtete përfundimisht të ndryshme, ndër të cilat i pari do të ishte më tepër "klient" i Gjermanisë, ndërsa i dyti deri diku i mbrojtur nga diplomacia franceze, më në fund do të rikthehej në frankofilinë e tij tradicionale. Nëse është kështu, trevat me popullsi myslimane në Bosnjë-Hercegovinë e me shqiptarë në Kosovë, mund të dalin si lojëra të dorës së dytë pre e allishverisheve. Serbët, për shembull, mund të tregoheshin më pak kërkuar në Bosnjë, në qoftë se do t'u garantohej mosvënia në diskutim e përkatësisë së Kosovës ndaj Serbisë, me kusht që t'i jepte fund masave të jashtëzakonshme që ka vendosur. Nga ana tjetër, ka pak të ngjarë që të pranohet njohja e pavarësisë së Republikës së Kosovës, pasi kjo do të thoshte shkelje e dy parimeve të nënkuptuara që udhëheqin veprimin e negociatave: të mos largohen nga kufijtë e trashëguar nga Titoja (as për mbështjelljen e jashtme të ish-Jugosllavisë, as për ndarjet e saj të brendshme), dhe të mos rëndojnë Serbinë.

Në këtë mënyrë, e ardhmja më e mundshme e Kosovës më duket të jetë qoftë në qëndrimin në Serbi duke u rikthyer në një minimum autonomie politike reale, një formë normalizimi e fituar në kuadrin e një negociate globale, qoftë në kalimin në një

episod dhune të armatosur e pastrimi etnik masiv. Në rastin e dytë bashkësia ndërkombëtare mund të qëndronte pasive ose të ndërhynte, alternativë në të cilën zhvillimi i politikës ruse do të luante një rol thelbësor. Pikërisht në kuadrin e hipotezës së fundit, pra episod lufte dhe ndërkombëtarizim, mund të shfaqej një shtet i pavarur i Kosovës, si formë politike e qëndrueshme ose si fillim i një bashkimi me Shqipërinë.

Kështu, ndër tri mundësitë e parashikuara, njëra paraqitet si një vazhdimësi (Kosova qëndron në Serbi/Jugosllavi, me një popullsi pak të ndryshuar), dy të tjerat si prishje (shqiptarët shpërngulen në masë ose Kosova del nga kuadri i Serbisë). Përfundimet e zgjedhjeve të 20 dhjetorit 1992 bëjnë të ditur që të dyja palët nuk i tremben prishjes: elektorati serb solli prapë në fuqi Millosheviçin dhe Partinë Socialiste, por kjo e fundit ka tashmë nevojë për radikalë për të formuar shumicën; sa për elektoratin shqiptar, ai abstenoj, duke kontribuar kështu në humbjen e Milan Paniçit dhe në fitoren e kundërshtarëve të vet.

Sido që të jetë e ardhmja e saj politike, e ardhmja ekonomike afatgjatë e Kosovës është mjaft e kushtëzuar nga dështimi i modelit kolektivist në Evropën Lindore dhe të derivateve të tij, siç qe socializmi vetëqeverisës jugosllav. Shtrëngesat që shoqërojnë integrimin evropian do të vijnë nga fakti që mënyra e prodhimit kapitalist, ashtu siç e zbaton Perëndimi i zhvilluar, është një model hegjemonik. Ish-vendet e Lindjes, për shkak të një konceptimi më tradicional të ekonomisë, nga nevoja e sigurimit të rezervave, nga bindja dogmatike ose nga mungesa e valutës, ishin përpjekur të ndërtonin aparate prodhimi të plota, të mbështetuta gjerësisht në burimet natyrore kombëtare, ndonjëherë të shfrytëzuara me rentabilitet zero. Ndërnacionalizimi i prodhimit ishte shumë më i dobët sesa në Perëndim, zhvillimi i shkëmbimeve më i ngushtë dhe shpesh i kufizuar në sisteme marrëdhëniesh dypalëshe. Pasoja e parë e kalimit në ekonominë e tregut do të jetë mbyllja e një numri të rëndësishëm minierash dhe uzinash, sepse nuk janë rentable, por ndotje masive të mjedisit ose pamjaftueshmëri cilësore të produkteve. Ato që do të mbijetojnë, të detyruara të modernizojnë pajisjet dhe të përmirësojnë administrimin e tyre, do t'ju duhet të mos marrin më njerëz në punë, madje të largojnë nga puna. Veçanërisht ato do të detyrohen për këto në qoftë se lidhen me partnerë të huaj ose blihen prej këtyre. Kërkesat për cilësi dhe njëtrajtshmëri të prodhimit të destinuar për tregun botëror janë në fakt të tilla që radhitja krahas normave teknologjike dhe të organizimit të firmave të shteteve qëndrore është pothuajse e detyrueshme në shumë degë prodhimi¹⁴. Po a është e sigurt që kapitali i huaj do të vijë një ditë në Kosovë? I shqetësuar nga tensionet ndëretnike ose i mërzhitur nga mungesa e infrastrukturës, veç kësaj i tërhequr nga vende të tjera, ai rrezikon të vonojë.

Në këto kushte krahina i ka të gjitha gjasat të mbetet një zonë emigrimi, edhe pa pasur asnjë presion politik. Sepse ekonomia e tregut kurrë nuk i ka trajtuar zonat e saj periferike ndryshe nga ajo që disa ekonomistë jugosllavë e quajnë "vrasje pasive". I tillë ka qenë e ndonjëherë është akoma fati i vendeve ose i krahinave si Irlanda, Portugalia, Andaluzia, Jugu i Italisë. Ky zhvillim është aq më tepër i mundur, pasi, gjatë disa dhjetëvjeçarëve akoma, për sa kohë do të bëhet në vendin e shqiptarëve, treguesi i rritjes natyrore do të mbetet i lartë, megjithëse në rënie.

Këto vështrime pesimiste duhen diferencuar. Hapja e kufijve mund t'i jepte Kosovës rolin e një udhëkryqi ndërkombëtar në lidhje me Shqipërinë, e cila, duke qenë afër Italisë, do të bëhej prapë për Perëndimin një portë e Ballkanit. Ndihamat dhe

kreditë e KEE-së do të bëjnë të mundur zgjidhjen e problemeve të infrastrukturës, duke krijuar një nga kushtet e intensifikimit të qarkullimit, të shkëmbimeve dhe të investimeve. Pas një ose dy dekadash pasojat e këtij intensifikimi do të bëheshin të dukshme, siç e tregon shembulli i Spanjës, i Portugalisë dhe i Greqisë, të cilave bashkimi me KEE-në u solli rezultate të vlerësuara si shumë pozitive. Sidoqoftë, kusht i domosdoshëm për një zhvillim të favorshëm në Ballkan është që: të zhduken politikat e bazuara në ekzaltimin dhe shfrytëzimin e pareshtur të nacionalizmit agresiv dhe në mbivlerësimin e modelit të shtetit-komb; të rregullohen konfliktet nacionale dhe të shkohet në një "bashkekzistencë paqësore të popujve"¹⁵. Deri më sot Ballkani ka vuajtur duke qenë pjesa më e ndarë, më pak e integruar e Evropës. Shtimi kohët e fundit i minishteve e ka rritur këtë të metë. Ballkani duhet të shmangë rrezikun e një libanizimi. Sepse - për të perfrazuar një titull¹⁶ - modernizimi do të mbetej atëherë i papërfunduar.

1 M.Roux, *Les Albanais en Yougoslavie, Minorité nationale territoire et développement*, Paris, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1992.

2. "Iseljavanje Arnauta" (L'expulsion des Albanais). Traduction français commentaire in M.Grmek et al., *Le nettoyage ethnique*, Paris, Fayard, 1993.

3 Duke kuptuar me integrim një proces që do t'u lejonte shqiptarëve të bashkoheshin në mënyrë të qëndrueshme me shoqërinë globale, duke respektuar kulturën dhe identitetin e tyre kombëtar dhe në mungesë të çdo projekti shtetëror asimilues.

4 Një temë që unë nuk do ta trajtoj këtu.

5 Për këtë llogaritje është përfshirë Kosova (përveç Leposaviqit) plus komunat e Ulqinit, të Bujanovcit, të Preshevës, të Tetovës, të Gostivarit, të Dibrës, të Kërçovës e të Strugës.

6 Përqindje e llogaritur sipas të dhënave të *Statisticki godisnjak Jugoslavije*, 1983, Beograd, Savezni zavod za statistiku.

7 *World Development Report 1981*, World Bank, Washington, 1981, p.134 - 135 (të dhënat e vitit 1979). Banka Botërore më pas hoqi dorë së botuari vlerësimet e PNB/banor për shumë vende të Lindjes, për shkak të vështirësive metodologjike.

8 WDR dhe SGJ 1990.

9 Veçanërisht nga Musa Limani, *Investicije i privredni razvoj SAP Kosova*, 1980, 328 p., dhe *Aspekti regjional i zhvillimit ekonomik*, 1986, f.251, Prishtinë, Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore.

10 Edhe njëra edhe tjetra janë studiuar me hollësi në studimet ekonomike vjetore të POCDE për Jugosllavinë.

11 *Yugoslav Survey*, XXXIII, nr.4, 1992, f.123.

12 Me gjithë përfaqësimin çuditërisht të pakët të grave ndërmjet kërkuesve për punë (27 për qind, mesatarja e ish-Jugosllavisë 53 për qind).

13 *Statisticki godisnjak Jugoslavije 1990*, f.447-456. Kujtojmë që nuk është fjala në të vërtetë për përmasat e valëve migruese por për numërimin e të mbeturve, datën e regjistrimit, nga ata që morën pjesë në të.

14 Kështu për shembull, uzinat e Volkswagenit në Brazil kanë futur në përdorim

robotikën, një vendim haptas kundër interesave të një vendi që ka krah pune me tepri, për arsye se produkti i destinuar për eksport duhet të jetë i njëtrajtshëm, pavarësisht nga vendi i prodhimit.

15 R.Fossart, *Le Monde du XXIe siècle*, Paris, Fayard, 1991.

16 G.Corm, *L'Europe et l'Orient. De la balkanisation à la libanisation, histoire d'une modernité inaccomplie*, Paris, La Decouverte, 1989.

